

TOPLUMUMUZUN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK DUYARLILIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ¹

Seher Ersoy Quadır * -E. Gülriz Akaroğlu ** -Esmâ Tıǧlı***

Öz

Bu araştırma, halkımızın engelli bireylere yönelik duyarlılık düzeylerini demografik özelliklerine bağlı olarak sosyal hizmet bağlamında incelemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini, 2018 yılında Konya iline bağlı Meram, Selçuklu ve Karatay merkez ilçelerinde yaşayan halk arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 300 kişi oluşturmuştur. Bu çalışmanın yürütülmesinde “genel tarama modeli” kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde ise anket tekniği uygulanmıştır. Araştırmada öncelikle, halkın engelli bireylere yönelik duyarlılıklarını belirlemek amacıyla tutum ölçeği geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Daha sonra örneklem grubunun “Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Ölçeği”nin ortalama puanı, tablo halinde yorumlanmıştır. En sonunda bu ölçeğin katılımcıların demografik özellikleriyle ilişkili olup olmadığı Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanarak irdelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan örneklem grubunun, engelli bireylere yönelik olumlu tutumlara sahip oldukları ($\bar{X}= 3.68$), ancak aynı zamanda engelli bireylere yönelik önyargılara da sahip oldukları ($\bar{X}= 2.79$) ve bu nedenle ölçeğin genelinde engelli bireylere karşı yeterince duyarlı olmadıkları ($\bar{X}= 3.24$) saptanmıştır. Örneklem grubunun engelli bireylere yönelik duyarlılıkları demografik özelliklerine göre incelendiğinde; yaşça küçük olanların, yaşça büyüklere göre ($p<0.001$); bekarların, evlilere göre ($p<0.001$); hanelerindeki birey sayısı çok olanların, hanelerindeki birey sayısı az olanlara göre ($p<0.05$), çocuk sayısı çok olanların, çocuk sayısı az olanlara göre ($p<0.001$) ve engelli tanıdığı olmayanların, engelli tanıdığı olanlara göre ($p<0.05$) engelli bireylere karşı daha duyarlı oldukları saptanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, toplumumuzun engelli bireylerle iletişim kurmalarını, onlara empati duymalarını ve yardımcı olmalarını kolaylaştıracak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli bireylere yönelik duyarlılık, Engelli ayrımcılığı, Engelli sorunlarının farkındalığı.

Investigation of the Sensitivity Levels of Our Society towards the Disabled Individuals

Abstract

This study has been conducted for the purpose of determining the sensitivity levels of our society towards people with disabilities depending on their level of demographic characteristics in the context of social work. The sample group of the study consisted of 300 people selected by random sampling method from among the people living in Meram, Selçuklu and Karatay central districts of Konya city in 2018. “General screening model” was used in the conduct of this study. Questionnaire technique was used to obtain the data. In the study, an attitude scale was first developed to determine the sensitivity of the public towards people with disabilities. Validity and reliability study of the scale was conducted. Afterwards, the mean score of the sample group's “Scale of Sensitivity for Persons with Disabilities” was interpreted in tabular form. Finally, whether this scale is related to the demographic characteristics of the participants was examined by calculating the Pearson

¹ Bu makale USOBAK (V. International Research Congress on Social Sciences, October 26-27, 2021, Ankara/Turkey) Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Independed Scolar Doç. Dr. Seher Ersoy Quadır, Sosyal Hizmet Bölümü, Philadelphia/USA. seherers@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7492-5100>

** Doç. Dr. E., Kto Karatay Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, gulriz.akaroglu@karatay.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9940-9142>

*** Bursa Adliye Sarayı, Sosyal Hizmet Bölümü, tgl.esma94@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8599-3993>

Correlation Coefficient. It has been determined that the sample group included in the research has positive attitudes towards disabled individuals (\bar{X} = 3.68), but they also have prejudices towards disabled individuals (\bar{X} = 2.79), and therefore, they are not sufficiently sensitive towards disabled individuals in the scale (\bar{X} = 3.24). When the sensitivities of the sample group towards disabled individuals are examined according to their demographic characteristics; it has been determined that people who the younger ones are more sensitive to people with disabilities compared to the older ones ($p<0.001$). Same way singles are more sensitive compared to married people ($p<0.001$); those with a large number of individuals in their households are more sensitive compared to those with a low number of individuals in their households ($p<0.05$); who have less children are more sensitive compared to those who have more children ($p<0.001$) and who do not know with disabilities are more sensitive compared to those who know people with disabilities ($p<0.05$). In line with the findings, suggestions have been developed that will facilitate our people to communicate with disabled people, to empathize with them and to help them.

Keywords: Sensitivity towards people with disabilities, Disability discrimination, Awareness of disability problems.

1. Giriş

Engellilik, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık ya da kaza sonucunda bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerin çeşitli derecelerde azalmasıyla oluşabilmektedir. Bireylerin çalışma kapasitelerini ve yaşamsal fonksiyonlarını kısıtlayan engellilik durumu; günlük aktivitelerini kısmi ya da tamamen azaltırken, sosyal hayata katılımlarını sınırlamaktadır (Çolak & Çetin, 2014). Engelli bireylerdeki yeti yitimi, topluma katılım düzeylerini ve insanlarla ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Tonak & Kitiş, 2014) Ayrıca son yüzyılda gelişen sanayileşmenin getirdiği yaşam şekli, engellileri toplum dışına itmiştir. Bu da onların sosyal hayata katılımını ve sosyalleşmesini engellemekte; evlerine kapanmalarına ve sosyal sistem içinde göz ardı edilmelerine neden olmaktadır. Kısaca sorun bedensel, zihinsel ya da psikolojik yönden engelli olmak değil, sosyal ilişkilerden ve toplumsal entegrasyondan engellenmiş olmaktır (Ünal & Yıldız, 2017). Bu durum, engelli vatandaşların, içinde yaşadıkları toplumda dışlanmış hissetmelerine neden olmaktadır.

Engellilik sadece bireysel eksikliklerden değil, toplumsal kısıtlamalardan da kaynaklanmaktadır. Çünkü engellilik toplumda çoğu zaman sağlık boyutuyla (“tıbbi model” kapsamında) dile getirilmekte; bedensel işlevlerin bozukluğu (anormallik) olarak nitelendirilmektedir. Böylece engelli bireyler toplum tarafından aciz ve yetersiz görülmektedir (Çolak & Çetin, 2014; Karataş & Oran, 2007). Nitekim 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun (EHK) da toplumun bu önyargılı tutumuna cevap olarak engelli; “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireylerle birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlanmıştır (EHK, 2005). Bu tanım engelin bireyden değil, toplumdaki tutumsal ve çevresel koşullardan kaynaklandığını belirten makul bir değerlendirmedir (Tasa & Mamatoğlu, 2018).

Literatür kronolojik sırayla incelendiğinde, engelli bireylerin hissettikleri dışlanmışlık duygusu göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Örneğin, Bodur ve Durduran’ın (2009) yaptıkları araştırmada, engelli çocuğu olan aileler, engellilik durumu ile ilgili en yaygın sorunu %74,0 ile toplum dışına itilme ve toplumun ilgisizliği olarak bildirilmiştir. Nitekim Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından yürütölen “Özürlölüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçölmesi (ÖDAÖ) Araştırması”na göre topluma dahil olma alanında, kişilerin engellilere yönelik dışlayıcı davranışlarının önemli bir ayrımcılık kaynağı olduğu görölmüştür. 350 kişiden oluşan örneklem grubunun üçte ikisi (%65,0) en az bir kez tanımadığı kişilerin antisosyal davranışlarına (alay, aşağılama vb.) maruz kalmış; yaklaşık yarısı (%42,7) en az bir kez kamu görevlisi tarafından kötü muameleye (alay, aşağılama vb.) uğramış, ve en az bir kez resmi kurum veya banka görevlilerinin ayrımcı davranışlarıyla (şahit isteme vb.) karşılaşmıştır. Örneklem grubunun yaklaşık dörtte biri ise bu türden durumlarla her zaman ya da çoğu zaman karşılaştığını belirtmiştir (Özürlölüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçölmesi Araştırması [ÖZİDA], 2010). Akar (2010) tarafından yapılan çalışmada yer alan engelliler, yaşam kalitesi ölçeğinden,

toplumda yaşayan diğer bireylerden daha düşük puan almıştır. Zihinsel engellilerin yaşam kalitesi ise ölçeğin tüm boyutlarında, bedensel engellilere göre daha düşük bulunmuştur. Burcu (2011) araştırmasında, hemen her kültürde (kır ya da kent) engelli bireylere yönelik olumsuz kültürel tanımlamaların baskın şekilde yer aldığını tespit etmiştir. Aynı çalışmada engelli bireyler, kendilerinin toplumda en çok ‘acıyan’ (%51,1) ve dışlanan (%25,3) olarak tanımlandıklarını belirtmiştir. Konya’da engelli bireylerin yaşadıkları zorlukların araştırıldığı projede (Küçüktüğü, 2012) örnekleme oluşturan engellilerin %40’ı toplumdan soyutlandığını düşünürken; engelli aileleri ise yaptıkları akraba ya da komşu ziyaretlerinde engelli bireyin kendini rahat hissetmediğini (%46,2), engellilik konusunda çevresindekilerin kendilerini anlayamadıklarını (%42,0) bildirmiş; bunun nedenini de toplumun engellilik hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasına bağlamıştır (%39,3). Arslan vd. (2014) araştırmasında, görme engellilerin, kısıtlı istihdam ve özürülü maaşlarının düşüklüğünden kaynaklanan yaygın yoksulluk sorununun yanı sıra görme engellilere yönelik eğitim, rehabilitasyon, sosyal aktivite ve ulaşılabilirlik (kamusal binalarda, konutlarda, toplu taşımacılıkta ve trafikte) uygulamalarındaki yetersizlikten dolayı toplumsal yaşama katılmada zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Tortop vd. (2015) araştırmasında öğretmen adayları da zihinsel engellileri ‘yaşamak için başkalarına muhtaç olan’ ve ‘dışlanan’ bireyler olarak tanımlamıştır. Buz ve Karabulut (2015) tarafından yapılan çalışmada ise ortopedik engelli kadınlar evlilik, eş seçimi ve eğitim konularında ve toplumsal ilişkilerinde ayrımcılığa uğradıklarını; ayrıca toplumun kendilerine acıma duygusu ile yaklaştığını dile getirmiştir. Genç’in (2015) çalışmasında yer alan bazı engelli ve aileleri, toplumsal baskı gördüklerini, topluma çıkamadıklarını ve çevreleri tarafından kendilerine çok duyarsız davranıldığını ifade etmiştir. Orhan ve Özkan (2020), engelli kadınları inceledikleri çalışmada, onların sosyal hayatın, eğitim hayatının ve çalışma hayatının dışında kaldıkları ve özel alanda yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıkları, dolayısıyla toplumda kendilerine yer edemediklerini bildirmiştir.

Yaşanan savaşlar, doğal afetler, terör olayları, salgın hastalıklar (Ünal & Yıldız, 2017), kazalar (evde, işte, trafikte), doğum öncesinde, sırasında ve sonrasında annenin karşılaştığı travmalar, hastalıklar, bilinçsiz ilaç kullanımı, alkol ve madde bağımlılığı, yetersiz beslenmesi ya da genetik bozukluklar (Karataş, 2002), nüfusların yaşlanmasıyla birlikte kronik sağlık sorunlarının çoğalması (Çaha, 2016; Genç, 2015), toplumlardaki engelli sayısının artmasına neden olmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Örgütü’nün geliştirdiği ölçütlere göre engelliler, dünya nüfusunun yaklaşık %10-12’sini oluşturmaktadır. Bu oran gelişmiş ülkelerde doğum öncesi tanı teknikleri gelişmiş olduğundan koruyucu-önleyici tedbirler alabildikleri için %10, gelişmekte olan ülkelerde %12 civarındadır (Karataş & Oran, 2007). Bu durumda engellilik, engellinin kendisiyle birlikte ailesini ve yakın çevresini de etkilediği için nüfusun önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Çünkü sadece engelli bireyler değil, aynı zamanda onların aileleri de bu ayrımcılıktan ve bakım sorumluluğunun getirdiği stresten etkilenmektedir. Örneğin Aslan ve Şeker (2013) tarafından yapılan çalışmada, zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynler, aileleriyle birlikte toplum tarafından dışlandıklarını, bu yüzden toplum içine çıkmamayı tercih ettiklerini bildirmiştir. Şenel’in (1995) çalışmasında da yetersizliğe sahip kardeşi olanların kaygı düzeyleri, normal kardeşe sahip olanlardan anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Engellilik, her an engelli olmayan birinin başına da gelebilir. Bu nedenle her insanın engellilik konusunda bilgi ve fikrinin olması önemlidir. Çünkü günümüzde engelli bireylere yönelik hizmetler yalnızca devlet kurumları tarafından değil engellilik konusunda bilinçlenen bireyler tarafından da verilmektedir (Apaydın & Barış, 2021). Sosyal modele göre engellilik, bireyler arasındaki fiziksel, zihinsel vb. farklılıklardan çok toplumdaki ayrımcılığın, önyargının ve dışlamanın bir ürünüdür. Bu doğrultuda engelli bireylerin engellilik durumu çevresel, fiziksel, mekânsal koşulların ve toplumsal tutumların bireye ne denli uygun olduğuna bağlıdır. Bu bağlamda, toplumda olumlu yönde tutum değişikliğini gerçekleştirmek, engelli bireylerin sorunlarını hafifletebilecektir

(Arıkan, 2002). Nitekim Küçük ve Arıkan'ın (2005) yaptıkları araştırmadaki işitme engelli çocukların kendilerine bakım veren hemşirelerden beklentileri; kendileriyle ilgilenmeleri, sağrlık konusunda eğitim almaları ve kendilerini anlamaları şeklindedir. Dolayısıyla engelli bireyler ve ailelerine yapılan ekonomik yardımlar ve sunulan sağrlık hizmetleri, onların mutlu olmaları için yeterli olmayıp; sosyal hayata katılmaya ve toplumun diğer bireyleri tarafından önemsenmeye gereksinim duyarlar (Genç, 2015). Bu bağlamda taraf olan devletlere, engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve onların yaşam standartlarını yükseltmek gibi yükümlülükler getiren Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (EHK, 2009), Türkiye tarafından da imzalanmış olup özellikle 8. maddesi aile dahil, toplumun her kesiminin engellilere ilişkin bilinç düzeyini yükselterek haklarına ve onurlarına saygı duyulmasını teşvik etmek; engellilere yönelik önyargılı ve ayrımcı davranışlarla mücadele etmek; engellilerin kapasiteleri ve katkıları hakkındaki farkındalık sağlanma yükümlülüğünü vurgulamaktadır.

Özetle, engelli bireylerin yaşamlarından mümkün olduğunca doyum sağlanmaları, kendilerini umutsuz hissetmemeleri ve normal yaşam döngüsü içerisinde yer alabilmeleri için toplum tarafından önemsenmeleri ve topluma uyumlarını kolaylaştıracak imkanların (eğitim, istihdam, sosyalleşme, tedavi ve bakım hizmetleri) onlara sağlanması gerekir. Engelli bireye gereken önemi vermek, onunla ve ailesiyle bütünlük içinde yaşamak, engeli olan bireyin toplumda görünür olmasını ve kendini değerli bir birey olarak hissetmesini sağlamak, ailesinin bakım yükünü hafifletmek, sosyal sorumluluk bilinci olan her vatandaşın görevidir. Dolayısıyla, halkın engelli bireylere yönelik önyargılı, ayrımcı ve damgalayıcı tutumlarını değiştirmek ve engellilerle bütünleşmesini sağlamak için bilinç düzeylerinin artırılması elzemdir.

Bu araştırmada, toplumda engelli duyarlılığının düzeyi tespit etmek, duyarlılıklarını etkileyen faktörler ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle bireylerin engelli duyarlılığı düzeylerinin oranı incelenmiş, daha sonra engelli duyarlılık düzeylerinin onların demografik özellikleriyle (yaşları, cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, medeni durumları, gelir düzeyleri, hanelerindeki birey ve çocuk sayısı, engelli birey tanıma durumları) ilişkili olup olmadığı irdelenmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nicel araştırma metodu kullanılmıştır. Araştırmanın yürütülmesinde “genel tarama modeli” uygulanmıştır. Çalışmada günümüz toplumunun engelli bireylere yönelik algılarını olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma tarama (survey) tipi araştırma çeşitlerinden betimsel (descriptive) araştırma türünde desenlenmiştir. Tarama modeli araştırmalarda mevcut durumun değerlendirmesi yapılır. Betimsel araştırmalar, incelenen kişiler veya grupların belirli özelliklerini (tutumlar, inanışlar, görüşler gibi) belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlar (Büyüköztürk vd., 2009).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2018 yılında Konya iline bağlı Meram (172.342 kişi), Selçuklu (330.262 kişi) ve Karatay (161.227 kişi) merkez ilçelerinde yaşayan toplum oluşturmuştur. Araştırmada basit tesadüfi örneklem yöntemiyle %5 örneklem hatasında en az 323 kişiye ulaşılması gerektiği hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğü, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından geliştirilen örneklem hesaplama yöntemi ile hesaplanmıştır.

Meram, Selçuklu ve Karatay bölgelerindeki 18 yaş üstü yetişkin bireylere gönüllülük esasına dayalı olarak ölçekleri doldurmaları için tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 1000 kişiye

dağıtılmıştır. Araştırmanın örneklemini, söz konusu toplumdan tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen gönüllü olarak ölçeği dolduran 300 kişi (Meram: 116; Selçuklu: 140; Karatay: 44) oluşturmuştur.

Örneklem grubunun demografik özellikleri Tablo 1’de incelenmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri

Cinsiyet	N	%	Hanedeki Birey Sayısı	N	%
Kadın	173	57.7	3 ve daha az kişi	85	28.3
Erkek	127	42.3	4-5 kişi	150	50.0
Yaş			6 ve daha fazla kişi	65	21.7
22 ve daha az	108	36.0	Çocuk Sayısı		
23-35 arası	100	33.3	Çocuğu olmayan	182	60.7
36 ve üzeri	92	30.7	1 çocuklu	26	8.7
Eğitim			2 çocuklu	40	13.3
Okur-yazar değil	3	1.0	3 çocuklu	31	10.3
Okur-yazar	15	5.0	4 ve üzeri çocuklu	21	7.0
İlkokul mezunu	35	11.7	Gelir Düzeyi		
Ortaokul mezunu	32	10.7	Asgari ücretten daha az gelire sahip	77	25.7
Lise mezunu	102	34.0	Asgari ücretle çalışıyor	46	15.3
Üniversite mezunu	93	31.0	Ortalama gelire sahip	151	50.3
Yüksek lisans/doktora	20	6.6	Ortalamanın üzerinde gelire sahip	26	8.7
Medeni Durum			Engelli Birey Tanıma		
Evli	118	39.3	Tanıyor	192	64.0
Bekâr	176	60.7	Tanıymıyor	108	36.0

Tablo 1’e göre, araştırmaya katılan bireylerin %57,7’i kadın, %42,3’ü erkektir. Katılımcıların çoğunluğu lise (%34,0) ve üniversite (%31,0) mezunudur. Örneklem grubunun çoğunluğu (%69,3) 35 yaş ve altındadır. Katılımcıların ailelerinde bulunan birey sayısı çoğunlukla 4 ila 5 (%50,0) kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası bekârdır (%60,7), dolayısıyla yarısından çoğunun (%60,7) çocuğu yoktur. Katılımcıların yarısı (%50,3) ortalama bir gelire sahip olup, onu asgari ücretten daha az gelire sahip olanlar (%25,7) izlemiştir. Araştırmaya katılan bireylerin yarısından fazlası (%64,0) engelli bir birey tanımaktadır.

2.1. Veri Toplama Araçları

Verilerin elde edilmesinde anket tekniği uygulanmıştır. Örneklem grubunun engellilerle ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formundan ve araştırmacılar tarafından geliştirilen engellilere yönelik duyarlılık ölçeğinden oluşan iki aşamalı bir anket formu hazırlanmıştır. “Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Ölçeği”, halkın engelli bireylere yönelik duyarlılık düzeylerini belirlemek amacıyla literatürde bu konuda yapılmış çalışmalardan (Özyürek, 2006; Tekeş, 2013; Yaralı, 2015a; Yüker vd., 1970) yararlanarak geliştirilmiştir. Ölçek “Kesinlikle katılıyorum” = 5 puan, “Katılıyorum” = 4 puan, “Kararsızım” = 3 puan, “Katılmıyorum” = 2 puan, “Kesinlikle katılmıyorum” = 1 puan olmak üzere 5’li likert tipinde düzenlenmiştir. Ölçekte yer alan 34 önermenin 21 tanesi (2,5,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,19,20,21,22,26,32,33,34,35) ters sorudur ve puanlama tersinden yapılmıştır (“Kesinlikle katılıyorum” = 1 puan, “Kesinlikle katılmıyorum” = 5 puan).

2.3.1. “Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Ölçeği” nin Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmacılar tarafından geliştirilen veri setinin faktör analizine uygunluğunu test edebilmek için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi uygulanmıştır. KMO değerinin kabul görülen 0.60’nın üzerinde olması (Günüç & Kayri, 2010; Yaşlıoğlu, 2017) ve Barlett testinin de 0.05 önem derecesinde anlamlı olması (Kafkas & Özen, 2014), faktör analizinin uygulanabilirliğini ve maddeler arasındaki korelasyonların büyük olduğunu, dolayısıyla ölçeğin geçerli olduğunu gösterir. Bu araştırmada, KMO değeri 0.50’nin üzerinde olduğundan ve Bartlett testi de 0.05 önem derecesinde

anamlı olduğundan, veri seti faktör analizine uygun bulunmuştur (KMO= 0.758; χ^2 Bartlett test (595) =2.424E3; p= 0.0001) (Tablo 2).

Temel bileşenler yöntemi ve Varimax dik döndürme yöntemi kullanılarak ölçek analiz edilmiştir. Bu aşamada, anlamsız olarak kabul edilen 1'den küçük öz değerler analizden atılmalıdır (Çilingir, 2019). Yapılan analiz sonucunda özdeğerleri 1 ve üzerinde olan 11 faktör elde edilmiştir. Bu 11 faktörün yük değerlerinin güvenilirlik analizleri yapıldığında; 0.60 güvenilirlik düzeyinin altında olduğu tespit edilen 8 faktör analizden çıkarılmıştır. Ayrıca her bir faktörün güvenilirlik analizinde "Cronbach's Alpha" değeri ile belirlenen ve faktörün iç tutarlılığını bozan önermeler ile faktör ağırlığı 0.30'un altında kalan önermeler analizden çıkarılmıştır (Büyüköztürk, 2002). Kalan önermelerle üçüncü defa tekrarlanan faktör analizinde, örneklem büyüklüğünün uygunluğu KMO ve Bartlett istatistiği ile onaylanmıştır (KMO= 0.803; χ^2 Bartlett test (91) = 958.300; p= 0.0001). Faktör analizi sonucunda özdeğerleri 1 ve üzerinde olan 2 faktör elde edilmiştir. Ölçekteki önerme sayısı 34'ten 14'e inmiş ve toplam açıklanan varyans %50.765 bulunmuştur. Yaşlıoğlu'na (2017) göre açıklanan varyansın toplam varyans üzerinden %50'yi geçiyor olması faktör analizinin önemli bir kriteridir. Çünkü oluşturulan faktör yapısı toplam değişken varyansının yarısından azını açıklıyor ise temsil yeteneğinden söz edilemez. Büyüköztürk'e (2002) göre de toplam varyansın 2/3'ünü açıklayan faktör sayısı, elde edilmek istenen faktör sayısı olarak değerlendirilir. Ancak davranış bilimlerinde ölçek geliştirirken sözü edilen miktara ulaşmak genellikle güçtür. Açıklanan varyansın yüksek olması, ilgili kavram ya da yapının o denli iyi ölçüldüğünün bir göstergesi olarak yorumlanır (Karaman vd.,2017).

Analiz sonucunda ikiye indirilen faktör boyutları sırasıyla; "Engelli bireylere yönelik tutumlar" ve "Engelli bireylere yönelik önyargılar" olarak adlandırılmıştır (Tablo 2). Ölçeğin genel olarak güvenilirliğini sınamak için de istatistiksel analiz yapılmıştır. Faktör analizi sonrasında geliştirilen 14 maddelik (10'u olumsuz ifade) ölçeğe ilişkin güvenilirlik katsayısı Alpha = 0.670 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği 0.61 ile 0.80 arasında ise orta düzeyde güvenilir kabul edilir (Yaşar, 2014: 63). Bu değer, ölçeğin yeterli düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Faktör analizi yapıldıktan sonra elde edilen 2 faktör boyutunun içsel tutarlılıklarının (güvenirliklerinin) hesaplanmasında da Cronbach's Alpha değerleri kullanılmıştır (bu değerler sırasıyla 0.773; 0.714'tür) (Tablo 2).

Tablo 2. "Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Ölçeği" nin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuç Tablosu

Duyarlılık İfadeleri	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenirlik
27. Haksızlığa uğrayan bir engelli vatandaş gördüğümde müdahale ederim.	0.763		
29. Bir engelli gördüğümde ona yardım etme isteğini kendimde görüyorum.	0.782	30.720	0.773
30. Engelli bireyler, diğer insanların sahip olduğu kişilik haklarına sahip olmalıdır.	0.789		
34. Tercih hakkı verilirse çalıştığım yerde özel gereksinimli birey istemem. (-).	0.779		
31. Engelli bireyler hakkında yeterince bilgi sahibiyim.	0.660		
32. Engelli birini gördüğümde yardım etmeden önce yardım isteyip istemediğini sormam (-).	0.339		
21. Engelli bireyler engelsiz bireyler kadar özgüven sahibi değildir. (-)	0.705		
16. Çoğu engelli birey, kolayca cesaretini yitirme eğilimindedir. (-)	0.672		
20. Ciddi engele sahip bireyler, engelsiz bireyler kadar hırslı değildir. (-)	0.666	20.045	0.714

15. Engelli bireyler normal bir hayat sürmeyi beklememelidir. (-)	0.541
13. Ciddi engele sahip bireylerle anlaşmak, hafif engele sahip bireylerle anlaşmaktan daha zordur. (-)	0.503
8. Çoğu insan, engelli bireylerle ilişki kurduğunda, kendini rahatsız hisseder. (-)	0.500
17. Engelli çocuklar diğer çocuklarla rekabet etmek zorunda olmamalıdır. (-)	0.499
14. Çoğu engelli birey kendisine özel davranılmasını bekler. (-)	0.489

Açıklanan Toplam Varyans	50.765
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliği	0.803
Bartlett Küresellik Testi Khi kare	958.300
Sd	91
p değeri	0.0001

2.2. Verilerin Analizi

Çalışmada örneklem grubunun “Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Ölçeği” puanları, ortalamalarına göre tablo halinde yorumlanmıştır. Daha sonra bu ölçeğin katılımcıların demografik özellikleriyle ilişkili olup olmadığı Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanarak irdelenmiştir.

2.3. Araştırma Etiği

Araştırma etiği için İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’na başvuru yapılmıştır. Etik kurul başkanlığı 26.05.2022 tarih ve 2022/05/25 sayılı kararları gereğince “Toplumumuzun Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi” adlı araştırmanın etik açıdan uygun olduğuna karar vermiştir. Alıntılar bilimsel kurallara uygun olarak yapılmıştır. Ayrıca araştırmada katılımcıların gönüllülüğü esas alınmıştır.

3. Bulgular

Araştırma kapsamına alınan örneklem grubunun, engelli bireylere yönelik duyarlılık düzeyleri Tablo 3’te incelenmiştir.

Tablo 3. Örneklem Grubunun Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Puanlarının Ortalamaları (n=300)

<i>Faktörün Adı</i>	<i>Madde sayısı</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>	\bar{X}	S_x	<i>Sum</i>
Faktör 1: Engelli bireylere yönelik tutumlar	6	2.33	4.67	3.68*	0.35	1104.83
Faktör 2: Engelli bireylere yönelik önyargılar	8	1.25	5.00	2.79	0.65	837.75
Toplam Faktör	14	2.00	4.50	3.24	0.38	971.29

Puan aralığı: 1.80= Katılmıyorum

2.60= Kararsızım

*3.40= Katılıyorum

Tablo 3’e göre örneklem grubunun, engelli bireylere yönelik olumlu tutumlara sahip oldukları ($\bar{X}= 3.68$), ancak aynı zamanda engelli bireylere yönelik önyargılara da sahip oldukları ($\bar{X}= 2.79$) ve bu nedenle ölçeğin genelinde engelli bireylere karşı yeterince duyarlı olmadıkları ($\bar{X}= 3.24$) görülmüştür.

Ayrıca Tablo 4’te örneklem grubunun engelli bireyler ile ilgili tutumlarının, kendi demografik özellikleriyle ilişkisi, Pearson Korelasyon Katsayısı ile incelenmiştir.

Tablo 4. Örneklem Grubunun Engelli Bireyler ile İlgili Duyarlılıklarının Demografik Özelliklerine Göre Pearson Korelasyon Katsayısı (n= 300)

Faktörün Adı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	Hanedeki Birey Sayısı	Çocuk sayısı	Gelir Durumu	Engelli Birey Tanıma
Faktör 1: Engelli bireylere yönelik tutumlar	-0.007	-0.155**	-0.028	-0.099	0.031	-0.091	0.013	0.023
Faktör 2: Engelli bireylere yönelik önyargılar	0.006	-0.298***	0.125*	-0.218***	0.139*	-0.286***	-0.076	0.194***
Toplam Faktör: Engelli duyarlılığı	0.002	-0.326***	0.094	-0.231***	0.133*	-0.286***	-0.059	0.176**
	*p<0.05	**p<0.01	***p<0.001					

Tablo 4'e göre örneklem grubunun engelli bireylere yönelik duyarlılıkları cinsiyetleriyle ve gelir düzeyleriyle ilişkili bulunmamıştır ($p>0.05$). Ancak yaşça küçük olanların, yaşça büyüklere göre engelli bireylere yönelik daha olumlu tutumlara sahip ($r = -0.155$; $p<0.01$), daha az önyargılı ($r = -0.298$; $p<0.001$) ve ölçek genelinde daha duyarlı ($r = -0.326$; $p<0.001$) oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim düzeyleri azaldıkça engelli bireyler hakkında daha önyargılı oldukları görülmüştür ($r = 0.125$; $p<0.05$). Örneklem arasındaki bekarların, evlilere göre engelli bireyler hakkında hem daha az önyargılı ($r = -0.218$; $p<0.001$) hem de daha duyarlı ($r = -0.231$; $p<0.001$) oldukları bulunmuştur. Araştırmaya yanıt verenlerin hanelerindeki birey sayısı arttıkça engelli bireyler hakkında hem daha az önyargılı ($r = 0.139$; $p<0.05$) hem de daha duyarlı ($r = 0.133$; $p<0.05$) oldukları belirlenmiştir. Örneklemi oluşturan bireylerin sahip olduğu çocuk sayısı azaldıkça, engelli bireyler hakkında hem daha az önyargılı ($r = -0.286$; $p<0.001$) hem de daha duyarlı ($r = -0.286$; $p<0.001$) oldukları saptanmıştır. Araştırmaya yanıt verenler arasında engelli tanıdığı olmayanların, engelli tanıdığı olanlara göre engelli bireyler hakkında hem daha az önyargılı ($r = 0.194$; $p<0.001$) hem de daha duyarlı ($r = 0.176$; $p<0.01$) oldukları saptanmıştır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmadaki örneklem grubu, engelli bireylere yönelik olumlu tutumlara sahip olduğu ($\bar{X} = 3.68$) halde onlara yönelik önyargıları da olduğu için ($\bar{X} = 2.79$) ölçeğin genelinde engelli bireylere karşı yeterince duyarlı bulunmamıştır ($\bar{X} = 3.24$). Benzer şekilde Sarı ve vd. (2021) yaptıkları araştırmada, Çocuk gelişimi programı öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları duygu ve davranış alt boyutlarında olumsuz, düşünce alt boyutunda olumlu bulunmuştur. Bu bulgu bize her ne kadar engellilere yönelik olumlu tutumlar toplumsal öğrenmeyle ve eğitimle gelişse de bu tutumların davranışa dönüşmesinin zaman aldığına göstergesidir. Üstelik söz konusu araştırmadaki üniversite öğrencilerinin, mezun olduklarında okul öncesi eğitim kurumlarında çalışacakları ve engelli çocukların ebeveynlerinden sonra kişiliklerinin gelişiminde rol oynayan en önemli kişi olacakları dikkate alındığında, engelli duyarlılığının toplumumuzda geliştirilmesinin aciliyetini gözler önüne sermektedir. Bu bulgu, yapılan araştırmanın bulgusuyla örtüşmektedir.

Bu konuda yapılmış literatür incelendiğinde; halkın (Kumtepe, 2001; Toplumda Özgürlük Algısı [TÖA], 2009), üniversite öğrencilerinin (Gökçe vd., 2016; Ünal & Yıldız, 2017; Yaralı, 2015b), öğretmenlerin (Akyıldız, 2017) ve işverenlerin (Gönülaçan, 2016) engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğu belirlenen araştırmalar bulunmuştur. Bu sonuçlar yapılan araştırmada elde edilen bulguyla örtüşmemekle birlikte toplumumuzda engelli bireylere yönelik duyarlılığın gelişmekte olduğunun göstergesidir.

Yapılan araştırmada yer alan örneklem grubunun engelli bireyler ile ilgili duyarlılıklarının bağımsız değişkenlerle ilişkisi de ayrıca aşağıda incelenmiştir:

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların *cinsiyetleri*, engelli bireylere yönelik duyarlılıklarıyla istatistiksel olarak ilişkili bulunmamıştır ($p>0.05$). Bu konudaki literatür incelendiğinde, yapılan araştırma ile benzer şekilde toplumun (TÖA, 2009) öğretmenlerin (Çolak & Çetin, 2014), üniversite öğrencilerinin (Çakırer Çalbayram vd., 2018; Fırat, 2014; Gökçe vd., 2016; Ünal & Yıldız, 2017), işverenlerin (Gönülaçan, 2016), sağlık çalışanlarının (Apaydın & Barış, 2021) engelliliğe yönelik tutumları cinsiyetle ilişkili bulunmamıştır. Ancak üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış bir araştırmada, erkekler, kadınlara göre engellilere karşı daha duyarlı bulunurken (Şahin & Bekir, 2016); bir başka üniversite öğrenci grubunda (Yaralı, 2015_b) ve toplumda (Yuker vd., 1970) kadımlar, erkeklerden daha duyarlı bulunmuştur. Bu sonuçlar, sosyal duyarlılığın, insanî bir durumla ilgili olduğunu ve cinsiyet gibi biyolojik bir özelliğin bu konuda belirleyici olmadığını göstermektedir.

Tablo 4'e göre örnekleme oluşturan bireylerden *yaşça küçük* olanların, *yaşça büyüklere* göre engelli bireylere yönelik duyarlılık ölçeğine katılma oranlarının istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur ($p<0.001$). Benzer şekilde toplum (TÖA, 2009), öğretmenler (Daşbaşı vd., 2013), üniversite öğrencileri (Gökçe vd., 2016) ve sağlık çalışanları (Apaydın & Barış, 2021) arasından yaşça küçüklerin, yaşça büyüklere göre engellilere yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiş; bu durum, kişilerin genç yaşta (ekonomik ve ailevi sorumlulukları, evli ve çocuklu bireylere göre nispeten daha az olduğu için) hayata ve çevresindeki bireylere daha duyarlı olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu bulgular, yapılan araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Yapılan araştırmanın tersine literatürdeki diğer bazı araştırmalarda ise yaş değişkeni, halkın engelli bireylere yönelik tutumlarını etkilememiştir (Fırat, 2014; Gönülaçan, 2016; Yaralı, 2015_b; Yuker vd., 1970).

Araştırmaya yanıt verenlerin *eğitim düzeyleri*, ölçek genelinde engelli bireylere yönelik duyarlılıklarıyla ilişkili görülmemiş ($p>0.05$), ancak eğitim düzeyleri azaldıkça engelli bireyler hakkında daha önyargılı oldukları görülmüştür ($p<0.05$). (Tablo 4). Bu sonuç, eğitim düzeyinin engelliye yönelik tutumda belirleyici olmadığı yönündeki araştırma bulgularıyla kısmen örtüşmüştür (Gönülaçan, 2016; Ünal & Yıldız, 2017). Cinsiyet değişkeninde de ifade edildiği gibi sosyal duyarlılık, insanî ve ahlakî bir durumla ilgili olduğu için eğitim düzeyinin bu konuda belirleyici olmaması muhtemeldir. Diğer yandan alınan eğitimin niteliği de önemli olup, bireyler örgün eğitim sırasında "Topluma Hizmet Uygulamaları" gibi sosyal değerlere vurgu yapan dersler aldıklarında, engellilere yönelik tutumlarının da olumlu yönde gelişmesi beklenir. Nitekim yapılan araştırmanın önyargı alt faktöründe olduğu gibi diğer bazı araştırmalarda ise bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe engellilere yönelik olumlu algılarının da arttığı belirlenmiştir (Çolak & Çetin, 2014; TÖA, 2009).

Örneklem grubunun tutumlarının *medeni durumlarıyla* ilişkisi incelendiğinde, bekarların, evlilere göre engelli bireylere yönelik duyarlılık ölçeğine katılma oranının yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0.001$) (Tablo 4). Literatürde, yapılan araştırmayla benzer şekilde bekârların engellilere yönelik tutumlarının evli olanlara göre daha olumlu olduğu görülmüştür (Daşbaşı vd., 2013; TÖA, 2009). Bunun nedeni, yaş değişkeninde de ifade edildiği gibi bekârlıkta üstlenilen ailevi sorumlulukların daha az olmasına, dolayısıyla daha az stresli olmalarına ve çevrelerindeki bireylere fazla zaman ayırabilmelerine bağlanabilir. Yapılan araştırmanın tersine Çolak ve Çetin'in (2014) yaptıkları araştırmada, evlilerin bekârlara göre engellilik algısının daha yüksek olduğu saptanmış; Yuker vd. (1970) araştırmasında ise bireylerin tutumları, medeni durumlarıyla ilişkili bulunmamıştır.

Örneklem grubunu oluşturan bireyler arasında *sahip oldukları çocuk sayısı* azaldıkça engelli bireylere yönelik duyarlılık ölçeğine katılma oranlarının istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur ($p<0.001$) (Tablo 4). Çocuğu çok olan katılımcıların engelli bireylerle ilgili daha az olumlu tutum geliştirmelerinin nedeni, çocuklarının bakımından dolayı çevreleriyle ilgilenecek, engellik hakkında bilgi edinip onları anlayacak zamanlarının olmamasından kaynaklanabilir. Daşbaşı vd. (2013) yaptıkları araştırmada ise katılımcıların engelli bireylere yönelik tutumları, hanelerinde

bulunan çocuk sayısı ile ilişkili bulunmamış ve yapılan araştırmadaki elde edilen veriyle örtüşmemiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların *gelir durumu*, istatistiksel olarak engelli bireylere yönelik duyarlılıklarıyla ilişkili bulunmamıştır ($p>0.05$). Benzer şekilde Şahin ve Bekir (2016) tarafından yapılan araştırmada da katılımcıların engelli bireylere yönelik tutumları, aylık hane gelirleri ile ilişkili bulunmamış olup, yapılan araştırmanın bulgusunu desteklemiştir. Halkın (TÖA, 2009) ve üniversite öğrencilerinin (Çakırer Çalbayram vd., 2018) engellilere yönelik tutumlarının incelendiği diğer araştırmalarda ise bireylerin gelir düzeyi arttıkça engelli bireylere karşı daha olumlu tutumları olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni ise insanların zorlu yaşam koşulları içinde olmasının onları diğer bireylerin yaşadığı güçlüklerle karşı duyarsızlaştırmasına bağlanmıştır.

Beklenenin tersine katılımcılar arasında, çevresinde *tanıdığı engelli birey* olmayanların, tanıdığı engelli birey olanlara göre engelli duyarlılığı ölçeğine katılma oranının istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur ($p<0.05$) (Tablo 4). Oysa engelli bir tanıdığı olanların engelli bireylere yönelik daha çok empati duymaları beklenir. Bu sonuç araştırmaya özgü olup; nedeni, katılımcıların tanıdıkları bireylerin kolaylıkla iletişim kuramayacak kadar ağır engelli olmasına ve/veya engelli bir bireyle nasıl iletişim kurabileceğini bilmemelerine bağlanabilir. Yapılan araştırmayla benzer şekilde Daşbaşı vd. (2013) yaptıkları araştırmada, sınıfında engelli öğrenci olmayan öğretmenlerin, sınıfında engelli öğrenci olanlara göre engellilere yönelik daha olumlu tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Bunun nedeni de özel eğitim bilgisinin yetersizliğinin öğretmene yaşattığı strese bağlanmıştır. Yapılan araştırmanın tersine bazı araştırmalarda, engelli tanıdığı olanların engellilere yönelik tutumları, engelli tanıdığı olmayanlara göre daha olumlu bulunmuştur (Apaydın & Barış, 2021; TÖA, 2009). Diğer bazı araştırmalarda ise engellilere yönelik duyarlılık düzeyi, engelli yakını olmakla (Gönülaçan, 2016; Şahin & Bekir, 2016) ya da yakın çevresinde engelli bireyin bulunmasıyla (Çakırer Çalbayram vd., 2018; Gökçe vd., 2016; Yaralı, 2015_b) ilişkili bulunmamıştır.

Sonuç olarak, bu araştırma bulgularında, katılımcılar her ne kadar engelli bireylere yönelik olumlu tutumlara sahip olsalar da genel olarak engelli bireylere karşı önyargılı ve duyarsız oldukları belirlenmiştir. Toplumumuzda engelli duyarlılığını artırmak, onların çevrelerindeki engelli bireylerle iletişimlerini ve paylaşımlarını geliştirmek adına aşağıda bir dizi öneri geliştirilmiştir:

1) Toplumumuzun engelli bireylerle iletişim kurmalarını, onlara empati duymalarını ve yardımcı olmalarını kolaylaştırmak adına bu konudaki farkındalıklarının örgün ve yaygın eğitimle artırılması gerekmektedir. Örneğin:

- Engelli bir çocuğun okula ilk başladığında karşılaşacağı bireyler öğretmenler olup, özellikle okul öncesi öğretmenlerinin, sınıf öğretmenlerinin ve özel eğitim öğretmenlerinin engelli öğrencilerine yönelik olumlu tutum ve davranışları; bu çocukların özgüvenlerini artıracak, öğretmenlerini model almalarını sağlayarak toplumla bütünleşmelerini kolaylaştıracaktır (Akyıldız, 2017). Sınıfta engelli öğrencilerin gereksinimlerinin karşılanmasında, sınıf arkadaşlarıyla sağlıklı etkileşim kurmalarında, dolayısıyla özgüvenlerinin ve sosyal kabullerinin sağlanmasında öğretmenin büyük rolü vardır (Gözün & Yıkılmış, 2004). Buna karşın, bazı öğretmenlerin olumlu tutum sergilememesi ve kaynaştırma ilkelerine bağlılıklarının zayıf olması, engelli öğrencilerin etkili bir eğitim almalarını olumsuz yönde etkilemektedir (Fırat, 2014). Buradaki asıl neden, öğretmenlerin engellilik ve engelli eğitimi konusundaki bilgi eksikliğidir. Çünkü Fırat'ın (2014) da belirttiği gibi Fen Edebiyat Fakültelerinden mezun olan öğretmen adaylarının çoğunluğu liselerde görev yapmakta; bu öğretmenler ne lisans düzeyinde ne de pedagojik formasyon kursu alırken özel eğitim ile ilgili herhangi bir ders almamaktadır. Bununla birlikte her ne kadar Eğitim Fakültelerinden mezun olan öğretmenler lisans düzeyinde özel eğitim dersi alsalar da bu bilgi meslek hayatlarında yeterli olmamaktadır. Nitekim Babaoğlu ve Yılmaz'ın (2010) yaptıkları araştırmada yer alan sınıf öğretmenlerinin çoğunluğu,

üniversitede kaynaştırma ile ilgili herhangi bir eğitim almadığını; bu konuda hizmetiçi eğitim kursuna katılmadığını ve kendilerini kaynaştırma konusunda yetersiz gördüklerini belirtmiştir. Ünal'ın (2010) araştırmasındaki öğretmenler de hafif ve orta düzeyde zihinsel engelli öğrencilerin kaynaştırma eğitimine yönelik ne olumlu ne de olumsuz tutum sergilemiştir. Öğretmenlerin bu kararsız tutumunun nedeni yine özel eğitim konusunda bilgilerinin eksik olmasına, yeterli deneyimlerinin olmamasına, kaynaştırma eğitimine yeterli zaman ayıramamalarına ve Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı'nı tam olarak uygulamalarına bağlanmıştır. Bu durumda engelli çocuklara verilen eğitimin kalitesinin ve verimliliğinin artırılması amacıyla, öğretmen adaylarının üniversiteden mezun olmadan önce özel eğitime yönelik yoğun dersler almaları, meslekte çalışırken de sık sık özel eğitimle ilgili hizmet içi kurslarına katılmaları elzem görülmektedir.

• İlkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerinde engellilik türlerini tanıtan, engelli bireyin yaşadığı zorlukları anlatan, bu zorlukların üstesinden gelebilmeleri için toplum olarak alabileceğimiz önlemleri açıklayan eğitim modülleri geliştirilmeli; engellilerle doğrudan teması arttıran müfredat düzenlemeleri yapılmalıdır. Bu eğitim seminerleri hem örgün hem de yaygın eğitim kurumlarında sürekli olarak tekrarlanmalıdır. Böylece halkımızda engelli bireylere yönelik sosyal sorumluluk bilinci erken yaşlarda geliştirilmelidir. Örneğin Sadioğlu ve Kaya (2018) tarafından ilkökulda yer alan Hayat Bilgisi öğretim programları, engellilere yönelik farkındalık oluşturma açısından incelenmiş, söz konusu öğretim programlarında daha açık ve net kazanımlara yer verilmesi, bu kazanımların sayısının ve kazanımlarla ilişkilendirilebilecek etkinlik sayısının artırılması önerilmiştir. Ayrıca literatürde halka (Şahin & Güldenoğlu, 2013) ve üniversite öğrencilerine (Özkul vd., 2015; Sarı & Bozgeyikli, 2003; Sezer, 2012) engelliler konusunda verilen eğitimin, onların engellilere yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği görülmüştür. Benzer şekilde özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırılması ile ilgili verilen eğitimin, öğretmenlerde (Dolapıcı, 2013) ve farklı branşlardaki öğretmen adaylarında (Altıntaş & Şengül, 2014; Bek vd., 2009; Gözün & Yıkılmış, 2004) kaynaştırma eğitimi becerisini artırdığı belirlenmiştir. Hatta kaynaştırma eğitimiyle birlikte özel eğitime muhtaç çocukları gözlemleyerek onlarla doğrudan yaşantı içine giren öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitimi becerisinin, bu deneyime sahip olmayanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür (Bek vd., 2009). Zihinsel engelli bireylerin ailelerine, engelli bakımı ile ilgili verilen eğitimin de, ailelerde bakım gereksinimini azalttığı saptanmıştır (Mert, 2010).

• Ancak engellilere yönelik tutumların değişmesinde salt bilgilendirme tek başına etkili bir yöntem değildir. Tasa ve Mamatoğlu (2018) tarafından, engellilere yönelik duyarlılığı artırma konusunda üretilen projelerin olumlu etkilerinin daha fazla olabilmesi için, eğitimlerin içinde duygusal ve davranışsal öğelere daha fazla yer verilmesi gerektiği belirtilmiş, engelli duyarlılığı eğitimlerinde; bilgilendirme, etkileşimde bulunma, rol oynama/canlandırma ve davranışı model alma tekniklerinin kullanılması önerilmiştir. Örneğin, davranışı model alma tekniğinin kullanıldığı bir eğitimde; bireylerin görme engelliler için özel düzenlenmiş olan kaldırımlara araç park etmediğini gösteren çeşitli videolar izletilerek, bu davranışın tekrar edilme sıklığının artırılabilceği vurgulanmıştır.

• Ülkemizdeki pek çok üniversitede düzenlenen "Topluma Hizmet" dersleri kapsamında engelli bireylere verilebilecek gönüllü hizmetler yaygınlaştırılmalıdır.

• Engelli bireyler, diğer bireylere göre daha sık başvuruları sağlık hizmetlerinden yararlanırken, zaman zaman personelle iletişimde zorluk yaşamakta ve mağdur olabilmektedir. Nitekim Bodur ve Durduran (2009) tarafından yapılan araştırmadaki engelli ailelerinin %21.3'ü sağlık personelinin, çocuklarına yaklaşımını olumsuz bulmuştur. Bu olumsuzluk, yaklaşımlarının insancıl olmaması, engellilikle ilgili bilgisizlikleri, ilgi azlığı, çocuk ağlayınca bakmak istememeleri, çocuklara sert davranılması, baştan savma davranmaları, bakışlarının rahatsız edici olması şeklindedir. Bu

nedenle sağlık kuruluşlarında hizmet veren personele, engelliği tanıtıcı ve iletişim becerilerini artırıcı eğitim verilmelidir.

- İl merkezlerinde çeşitli engelli simülâtörleri kurularak toplumun engelli bireylere karşı empati duygusu artırılabilir.
- Televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarında engelli olmanın getirdiği zorlukları tanıtan ve halkın bu konudaki sorumluluklarını açıklayan kamu spotları yayınlanabilir.
- Toplumun yakın çevrelerindeki işitme engelli vatandaşlarla iletişim kurabilmeleri için belediyeler tarafından sık sık işaret dili kaynaştırma etkinlikleri düzenlenebilir. Örneğin, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2014-2017 yılları arasında “Duymayanlara Duyuralım Projesi” ile işaret dilinin sosyal yaşam alanlarında yaygınlaşması sağlanmıştır (Ay, 2018).

2) Tarih boyunca engelliler zayıf ve muhtaç kişiler olarak algılanmış ve onlara yönelik politikalar hayırseverlik kapsamında ele alınmıştır. Oysa engelliler de tıpkı diğer insanlar gibi vatandaşlık haklarına sahiptir (Çaha, 2016). Her ne kadar anayasada devletin bir “sosyal devlet” olduğu vurgusu yapılmış olsa da ülkemizde engelli bireyler için ekonomik ve sosyal yapılanma halen olması gereken düzeyin çok altındadır (Yiğit vd., 2009). Sosyal devlet olmanın gereği olarak yardım odaklı hizmetlerin yanı sıra engelli bireylerin sosyal haklarını genişletecek, toplum ile bütünleşmelerini sağlayacak sosyal politikalar üretilmelidir. Böylece engelli bireylerin, ayrımcılığa maruz kalmadan toplumsal hayatın her aşamasına diğer insanlarla eşit olarak katılımı sağlanabilecektir. Aslında engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerini önleyen nedenlerin başında eğitimsizliğin yol açtığı işsizlik ve işsizliğin getirdiği yoksulluk yer almaktadır. Diğer nedenler ise ulaşım, fiziksel çevre ve konutların engelli bireylere uygun olarak düzenlenmemesi; rehabilitasyon, protez, tekerlekli sandalye gibi hizmetlerin yetersizliğidir. Bu dezavantajlı durumların önüne geçebilmek için aşağıdaki önlemler alınabilir:

- Engelli bireylerin eğitim ve işe yerleştirilme oranının son derece düşük olması, bu vatandaşların yoksulluğunu arttırmakta ve toplumdan dışlanmalarına neden olmaktadır. Örneğin Genç’in (2005) Konya iline bağlı bir ilçede yürüttüğü araştırmada yer alan engellilerin yarısından fazlası okur-yazar olmayıp, büyük çoğunluğunun gelir getiren bir işte çalışmadığı tespit edilmiştir. Ülkemizde ne yazık ki engelliler için yeterli okul öncesi eğitim, örgün eğitim, mesleki eğitim kurumları ve rehabilitasyon merkezleri bulunmamaktadır. Oysa engelli bireyin özgüven duygusunun gelişebilmesi ancak gelir getiren bir işte çalışarak hem ailesine ekonomik katkı sağlamasıyla hem de toplumla iletişiminin gelişmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenle engelli bireylere yönelik hem temel eğitim ve mesleki eğitim hem de istihdam olanaklarının artırılması elzemdir. Ayrıca istihdamlarını kolaylaştırmak adına bireylerin engel türüne göre iş tanımları geliştirilmeli, mesleki eğitimle kalifiye eleman özelliği kazandırılmalı, böylece işverenler tarafından engelli bireyi tercih etmeme, yasal sorumluluk kaygısıyla işe yerleştirme ama âtil şekilde bekletme, düşük ücretle çalıştırma gibi ayrımcı davranışların önüne geçilmelidir. Ayrıca Çam’ın (2019) araştırmasında tespit edildiği gibi işyerlerinde engelli bireylerle birlikte çalışma ortamını paylaşan kişilere de bu süreci yönetebilmeleri için eğitim verilmesi gerekmektedir. Bu konudaki girişimlere ülkemizde bulunan Down Sendromlu bireylerin çalıştığı kafeler güzel bir örnek teşkil etmektedir. Konya Düzce Belediyesi tarafından kurulan ‘Kusursuz Kafe’, Muğla’da açılan ‘Sen de Gel Down Cafe’, İstanbul-Üsküdar’da hizmet veren ‘Tebsüm Kahvesi’, Down sendromlu bireylerin üreterek topluma entegre olmasını sağlamaktadır.

- Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması’na göre örnekleme oluşturan engellilerin topluma dahil olma alanında genel olarak kendilerine yönelik ayrımcılık algısı oldukça yüksek düzeyde olup; örneklem grubunun tamamına yakını bu alanda engellilere yönelik ayrımcılık olduğu görüşünde hemfikir bulunmuştur. Ayrıca

engelli bireylerin, oy kullanma ve siyasal partiye üye olma gibi siyasal ve toplumsal hayata katılım olanağı sunan araçları kullanmada kısıtlılıklar yaşadıkları görülmüştür. Özellikle oy kullanırken oy sandıklarının fiziksel olarak erişilebilir olmaması ya da engelli bireylerin de diğer bireyler gibi sırada bekletilmesi (pozitif ayrımcılığın olmaması), en sık karşılaşılan ayrımcılık olarak tespit edilmiştir (ÖZİDA, 2010). Oysa Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenerek 2006 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye tarafından 2009 yılında kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS)'nin 29. maddesinde engelli kişilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seçme ve seçilme haklarına sahip olduğu vurgulanmış; doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla siyasal ve kamusal yaşama etkin ve tam katılımını sağlamanın gerekliliği savunulmuştur (EHİS, 2009). Hatta Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'ye istinaden T.C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı'nın Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) ile işbirliği ile 79 ilde yürüttüğü ankete dayalı "Toplumda Özürülülük Algısı" araştırması'nda, halkımızın engelli bireylere yönelik tutumlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu verilerin engellilerin üretken, bağımsız, toplumsal yaşama tam katılımlarını sağlamları yönünde hazırlanacak plan, program, strateji ve politikaların oluşturulmasına kaynak olması hedeflenmiştir. Ancak elde edilen veriler pek de iç açıcı değildir. Araştırma bulgularında, engellilere acıma, belli sosyal ortamlarda onları tercih etmeme, eğitim ortamlarda belli engel gruplarının ayrı okullarda eğitim görmelerini isteme gibi gizli olumsuz tutumların toplumda hala mevcut olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu projede, engellilere yönelik tutumların olumlu yönde değişmekte olduğu görülmekle birlikte engellilerin toplumsal yaşama tam katılımlarının sağlanması için tutumların değiştirilmesi konusunda çalışmaların devam etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (TÖA, 2009). Bu durumda, Sivil Toplum Kuruluşları, sosyal çalışmacılar ve medya aracılığıyla engelli bireylere ve ailelerine "Yasa Önünde Eşit Tanınmaları (EHİS, 2009: 12. madde)"nı sağlayan bu haklarını kullanabilecekleri hatırlatılmalı ve belediyeler vasıtasıyla evlerinden oy verme merkezlerine taşıma hizmeti sunulmalıdır. Böylece engellilerin toplumda her şekilde görünür olmaları sağlanmalıdır.

• Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı'nın Özürülülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'na göre, engelli bireyler için fiziksel çevrenin ulaşılabilir olmamasından kaynaklanan ayrımcılık (özellikle ortopedik engelli bireyler için) en çok kamusal açık olanlara (Şehir içi/şehirlerearası toplu taşıma ve kamuya açık binalar) erişimde (%65) ortaya çıkmış olup; örneklem grubunun dörtte üçü kamuya açık alanlara uygun düzenlemelerin olduğu nedeniyle topluma dahil olmadığını bildirmiştir (Özürülülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması [ÖZİDA], 2010). Bu veri, engellilerin, fiziksel çevrenin erişilebilirliği konusunda diğer insanlardan daha çok sıkıntı yaşadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle toplu yaşam alanlarında engelli bireyler için geliştirilen rampa, asansör gibi hizmetler yaygınlaştırılarak ve kamu hizmet binaları engellilerin rahat hareket edecekleri şekilde düzenlenerek, engellilerin toplum içinde görünür olmaları sağlanmalıdır. Bu bağlamda belediyeler tarafından Avrupa Kentsel Şartı'ndaki engellilere yönelik düzenlemeler dikkate alınmalıdır. Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi Avrupa Yerel Yönetimler Konferansı'nda Mart 1992'de tüm üye ülkeler tarafından "Ortak Kent Politikası" olarak kabul edilmiş ve diğer şartlardan farklı olarak Hükümetlerin değil yerel yönetimlerin imzasına açılmıştır. Bu "Şart", özellikle bunalımda olan kentler için, çıkış yolunu belirleyen bir ilkeler bütünüdür (Berküç, 2016; Bulut & Kurt, 2020). Böylece kentin her alanının engelli gruplara uyarlanabilir biçimde tasarlanması ve bu dezavantajlı grubun toplumla bütünleşmesi sağlanmalıdır.

• Engellilere ayrılan yürüme bandı ve otopark yerlerinin, bu hizmetleri kullanmaya hakkı bulunmayan kişilerce kullanılması engellenmeli, arabaların kaldırımlara park edilmesi önlenmeli, gerekirse bu konudaki cezai yaptırımlar artırılmalıdır. Bursa örneğinde olduğu gibi ücretsiz akülü sandalye tamir ve bakım atölyeleri ile akü şarj dolmuş istasyonları, kabartmalı yaya butonları, yaya sesli uyarı cihazları, engellilere ulaşım hizmeti veren servis imkanları yaygınlaştırılmalıdır (Ay, 2018).

• Engelli bireylerin de gündemi takip edebilmelerini kolaylaştırmak için televizyonda işaret dili çevirisi tüm programlarda (dizi, reklam, film) kullanılmalıdır.

• Engelli bireyler ile engelli olmayan bireyler arasındaki iletişimsizlik, bu iki grup arasında önyargıların doğmasına ve yabancılaşmaya neden olmaktadır. Engelli okullarına gönüllü dernekler tarafından düzenlenen ziyaretler artırılmalı, böylece halkın onları yakından görüp onlarla iletişim kurması sağlanmalıdır.

• Engelli ailesinin bakım yükünü hafifleterek kendilerine zaman ayırmalarını sağlamak ve engelli bireylerin sosyalleşmesini kolaylaştırmak adına çevredeki gönüllü ailelerden yardım grupları oluşturulabilir. Ya da belediyeler tarafından Bursa'da 2018 yılında açılan Engelsiz Yaşam Merkezi'nde olduğu gibi engelli bireyler için gündüz bakım merkezleri, hobi ve meslek edindirme kursları ile rehabilitasyon merkezleri artırılabilir. Çünkü bazen engelli çocuğa sahip annelerde engelli çocuğa sahip olmayan annelere göre depresyon, anksiyete ve stres düzeyi daha yüksek olabilmektedir (Uğuz vd., 2004) Bazen de engelli birey profesyonel bakıma ihtiyaç duyduğu halde kendisine bakım veren aile bireyi, engelli bakım aylığının kesilmesi korkusuyla bu ihtiyacı dile getirememektedir (Genç, 2015). Bu bağlamda, engelli bireylerin profesyonel bakım hizmetinden yararlanması; halkla kaynaşmasını, bağımsız yaşam becerilerini ve öz bakım becerilerini öğrenmesi sağlanırken, aile bireylerine de kendilerine zaman ayırma fırsatı verecektir.

• Akbulut'un (2012) ifade ettiği gibi, engellilerin haklarını savunmak ve onların ayrımcılığa uğramalarını önlemekle yükümlü olan Sivil Toplum Kuruluşları'nın önemli bir bölümü, günümüzde maalesef hak temelli mücadele yerine yardım temelli mücadele modelini benimsemiştir. Diğer bir ifade ile dikkatleri engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadelenin yerine, engelliler için kamudan yardım temin etmeye yoğunlaştırmıştır. Bu durum, halk tarafından engellilerin destek verilmesi gereken 'zavallı, yardıma muhtaç insanlar' olarak algılanmasına neden olmuştur. Oysa Sivil Toplum Kuruluşları yardım temelli çalışma modelinden, hak temelli çalışma modeline geçmeli; bu bağlamda devletin engellilerle ilgili yasa ve yönetmelikleri eşitlik ilkesi kapsamında uygulamaya geçirmesi için güçlü bir kamuoyu oluşturmalıdır. Engellilerin aileleri de yasal hakları konusunda bilgilendirilmelidir.

5. Kaynakça

- Akar, A. (2010). *Turguthu kent merkezinde yaşayan erişkin engelli bireylerde yaşam kalitesi, engelliliğe yönelik tutum ve bakım hizmetlerinin niteliğinin değerlendirilmesi* (Tez No. 590760). [Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akbulut, S. (2012). Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar. K. Çayır & M.A. Ceyhan (Eds.), *Gerçekten eşit miyiz? Acıma, zayıf görme ve yok sayma ekseninde engelli ayrımcılığı* içinde (ss. 1-15). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Akyıldız, S. (2017). Öğretmen adaylarının engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(39),141-175.
- Altıntaş, E., & Şengül, S. (2014). Özel eğitim dersinin kaynaştırmaya yönelik tutumlar ve kazanımlar bakımından değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi, e -Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 1-12.
- Apaydın, R., & Barış, İ. (2021). Toplumda engelli bireylere yönelik tutumun sağlık çalışanları bağlamında değerlendirilmesi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21(1), 22-39.
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde özürüllülüğe yaklaşım. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 11-25.

- Arslan, Y., Şahin, H.M., Gülnar, U., & Şahbudak, M. (2014). Görme engellilerin toplumsal hayatta yaşadıkları zorluklar (Batman merkez örneği), *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14.
- Aslan, M., & Şeker, S. (2013). Engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlık (Siirt örneği), 5. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 31 Ekim-1 Kasım 2013, Uludağ Üniversitesi, İstanbul, 449-463.
- Ay, H. (2018). *Engellilere yönelik yerel yönetim hizmetleri: Bursa Büyükşehir Belediyesi örneği* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi.
- Babaoğlu, E., & Yılmaz, Ş. (2010). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimindeki yeterlikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(2), Mayıs, 345-354.
- Bek, H., Gülveren, H., & Başer, A. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 160-168.
- Berküç, S. (2016). Avrupa Kentsel Şartı'nın kentlerdeki özürsüz ve sosyo-ekonomik bakımdan engellilere yönelik ilkeleri ve Bursa kentinde kamu kurum ve kuruluşlarının erişilebilirliği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 61-72.
- Bodur, S., & Durduran, Y. (2009). Konya'da engelli çocukların sağlık hizmetlerinden yararlanma ve beklenti durumu. *Genel Tıp Dergisi*, 19(4), 169-175.
- Bulut, Y., & Kurt, Z. (2020). Kentsel katılım: kentsel politikaların oluşumunda dezavantajlı grupların konumu. *Journal of Politics, Economy and Management (JOPEM)*, 3(1), 21-33.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Buz, S., & Karabulut, A. (2015). Ortopedik engelli kadınlar: Toplumsal cinsiyet çerçevesinde bir çalışma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 25-45.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (32), 470-483.
- Çaha, H. (2016). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri. *İnsan ve Toplum*, 5(10), 123-150.
- Çakırer Çalbıyram, N., Aker, M.N., Akkuş, B., Durmuş, F.K., & Tutar, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 30-40.
- Çam, N. (2019). *Özel eğitim meslek okullarında öğrenim gören bireylerin işe yerleştirilme süreçlerine ve iş yerlerindeki yaşantılarına yönelik görüşlerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çilingir, N.B. (2019). *Faktör Analizi: Teori ve Uygulama* (Tez No. 590760). [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çolak, M., & Çetin, C. (2014). Öğretmenlerin engelliliğe yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 191-211.
- Daşbaşı, S., Kesen, N.F., & Eryılmaz, C. (2013). Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin engellilere yönelik tutumları. *Sağlık ve Toplum*, 23(1), 39-46.
- Dolapçı, S. (2013). *Öğretmen adaylarının özyeterlilik algıları ve kaynaştırma eğitime bakış açıları* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- EHK (Engelliler Hakkında Kanun). (2005). 5378 Sayılı Kanun. *T.C. Resmî Gazete*, (Sayı: 25868), 1 Temmuz 2005.
- EHİS (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme). (2009) 5825 Sayılı Kanun. *T.C. Resmî Gazete*, (Sayı: 27288), 14 Temmuz 2009.
- Fırat, T. (2014). Farklı eğitim kademelerinde görev yapacak öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(18), 597-628.
- Genç, Y. (2015). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(35), 65-92.
- Gökçe, A., Güneş, G., & Çelik Seyitoğlu, D. (2016). İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutum ve davranışları. *Medicine Science*, 5(2), 351-362. <http://www.doi.org/10.5455/medscience.2015.04.8381>
- Gönülaçan, A. (2016). Engelli istihdamına yönelik işveren tutumları. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (3), 111-130.
- Gözün, Ö., & Yıkılmış, A. (2004). Öğretmen adaylarının kaynaştırma konusunda bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının değişimindeki etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 65-82.
- Günüç, S., & Kayri, M. (2010). Türkiye’de İnternet Bağımlılık Profili ve İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi. *H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39 (2010), 220-232.
- Kafkas, M. E., & Özen, G. (2014). Obezite Farkındalık Ölçeğinin (OFÖ) Türkçeye Uyarlanması: Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-15.
- Karaman, H., Atar, B., & Çobanoğlu Aktan, D. (2017). Açıklayıcı Faktör Analizinde Kullanılan Faktör Çıkartma Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *GEFAD / GUJGEF*, 37(3), 1173 – 1193.
- Karataş, K. (2002). Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları: Bir sosyal politika yaklaşımı. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), 43-55.
- Karataş, K., & Oran, B. (2007). Engelliler: Siyasetin periferinde kalanlar. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 7(2), 4-19.
- Kumtepe, H. (2001). *Ankara ilinde yaşayanların engellilere yönelik tutumları*. [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Küçük, Y., & Arıkan, D. (2005). İşitme engelli çocukların umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-13.
- Küçüktüğü, M. S. (2012) *Konya’da engelli bireylerin ve ailelerinin toplumsal hayatta yaşadıkları zorlukların araştırılması projesi* (TR52-12-TD-01-42). Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı.
- Mert, S. (2010). *Zihinsel engelli bireylerin günlük yaşam aktiviteleri modeli’ne göre bakım gereksinimlerinin karşılanmasında aileler ile iş birliğinin değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Osmangazi Üniversitesi.
- Orhan, S., & Özkan, E. (2020). Engelli kadın olmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 1-19.

- ÖZİDA. (2010). *Özürlülüğe dayalı ayrımcılığın ölçülmesi araştırması (ÖZİDA)*. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Özkul, H. A., Nalçakan, M., & Geçimli, M. (2015). Empati yoluyla tasarımda sınırları kaldırmak. 9. *Uluslararası Sinan Sempozyumu*, 21-22 Nisan 2015, Edirne.
- Özyürek, M. (2006). *Engellilere yönelik tutumların değiştirilmesi* (5. baskı). KÖK.
- Sadioğlu, Ö., & Kaya, B. (2018). 2009 ve 2017 Hayat bilgisi öğretim programlarının engellilere yönelik farkındalık oluşturması açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 153-176.
- Sarı, H., & Bozgeyikli, H. (2003). Öğretmen adaylarının özel eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi: Karşılaştırmalı bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 183-203.
- Sarı, H., Yılmaz, E., Aslan Bağcı, Ö., & Gökdağ, H. (2021). Çocuk gelişimi programı öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları ile iletişim becerileri arasındaki ilişki. *Milli Eğitim*, 50(230), 57-73.
- Sezer, F. (2012). Engelli bireylere karşı olumlu tutum geliştirmeye yönelik önleyici rehberlik çalışması: Deneysel bir uygulama. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(1), 16-26.
- Şahin, H., & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırma Dergisi*, 20(3), 767-779.
- Şahin, F., & Güldenoğlu, B. (2013). Engelliler konusunda verilen eğitim programının engellilere yönelik tutumlar üzerindeki etkisi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 214-239.
- Şenel, H. G. (1995). Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(1), 33-39.
- Tasa, H., & Mamatoğlu, N. (2018). Engelli bireylere yönelik tutum değişimi ve duyarlılık eğitimleri. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, 3(1), 11-21.
- Tekeş, B. (2013). *Engellilere yönelik önyargıyı yordayan değişkenler: Kültürler arası bir araştırma* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tonak, H.A., & Kitiş, A. (2014). Çalışan üst ekstremitte problemlili özürlülerin aktivite düzeyi, serbest zaman ve toplumsal katılım düzeylerinin incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 2(3), 113-119.
- Tortop, H. S., Kandemir, B., Kaya, Ö. E., & Demir, F. (2015). Öğretmen adaylarının zihin engelli birey kavramına yönelik algıları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 307-322.
- TÖA. (2009). *Toplumda Özürlülük Algısı (TÖA)*. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B.Y., & Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7(1), 42-47.
- Ünal, F. (2010). *Kaynaştırma uygulamasının yapıldığı sınıflarda, öğretmen, normal gelişim gösteren öğrenci ve engelli öğrenci velilerinin kaynaştırmaya yönelik tutumları* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Ünal, V., & Yıldız, M. (2017). Üniversite gençliğinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi: Sivas örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57 (2017), 341-358. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7010>

- Yaralı, D. (2015_a). Özel gereksinimli bireylere yönelik bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Kafkas Journal of Educational Research*, 2(3), 1-11.
- Yaralı, D. (2015_b). Öğretmen adaylarının özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 431-455.
- Yaşar, M. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması: Geçerlik ve güvenilirlik. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 109-129.
- Yaşloğlu, M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Özel Sayı), 74-85.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay.
- Yiğit, Ö., Yaşar, S., & Tayfur, T. (2009). Engelli bireylerin toplumsal hayatta yaşadıkları zorluklar ve engelsiz yarımlar için çözüm önerileri. *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 12- 14 Kasım 2009, Ankara, ss. 683-690.
- Yuker, H.E., Block, J.R., & Young, J.H. (1970). *The measurement of attitudes toward disabled persons*. Human Resources Center (ERIC Number: ED044853).